

AZ AKTUÁLIS TAGOLÓDÁS ÉS A TARTALMI-LOGIKAI KAPCSOLÓDÁS

BÉKÉSI IMRE

Miért oly gyakori az, hogy a valóságos (szövegbeli) alakulatokban az új információt hordozó komponens (mondatrész, tagmondat, mondat) kerül tipikusan a szerkezet végére? A szöveg belseji összetett mondat miért zárul többnyire főmondat szintű tagmondattal? Miért érzi Németh László úgy, hogy a mondat végi mellékmondat „letörik, mint a gyík farka”?

Általános választ mindegyik kérdésre a beépítettség ad. Az új információ (réma <R>, comment, lélektani állítmány stb.) azért jön tipikusan az alakulat végén, hogy — e helyről jobban megőrződve a partner memóriájában — biztosabb alapja (témája <T>, topic-ja, lélektani alanya stb.) lehessen a folytatásnak: a további új közlésnek, azaz az új Rémának.

Az információrészek így alakuló sorrendjének, vagyis a nyelvi alakulatok aktuális tagolódásának ma már gazdag magyar irodalma is van, így az elméletet magát itt nem kell ismertetnem ahhoz, hogy a címben kiemelt összefüggés indokolt lehessen. Az aktuális tagolódással és a tartalmi-logikai kapcsolással is (DEME 1971. 46) a szöveg szerkezeti összefüggéseit lehet vallatni; mindkét megközelítési módnak vannak eredményei, de — eddig legalábbis — egyik sem épített különösebben a másikra.

A kölcsönös érdektelenségnek koncepcionális oka is lehet. A szórend — jóllehet a beépítettség vetülete — vizsgálható a tényleges beépítettség nélkül is, azaz pusztán elméleti úton; például egy négyszavas mondatnak elvileg 24 sorrendi változata van, ezekből az adott szavak esetében mennyi reális. (V.ö. Dezső 1967. 79)

Van elméleti megközelíthetőségük a két tartalmi-logikai kapcsolat hierarchikus viszonyából keletkező *konstrukciótípusoknak* is, itt azonban nem annyira a lehetséges okozat (a permutáció eredménye) a fontos, mint inkább az ok: a magasabb egységből a beépített kisebbre háruló feladat; így ez a kutatási irány jobban hozzá van kötve az élő szöveghez, mint a másik.

Egyszerűbb, de általánosabb oka lehet a kölcsönös érdektelenségnek a vizsgált szövegek műfaja. Konstrukcionális alakulatokat csupán az ellentétesség, az okozatiság és a választás tipikus összefüggései hozhatnak létre; a kapcsolatos mellérendelésre épülő leírásokban, elbeszélésekben így valóban leginkább csak a T-R-tagolódás fogható meg szöveg- és mondat szerkezeti szempontból. KABÁN ANNAMÁRIA meggyőzően igazolja, hogy az általa vizsgált Apáczai-, Melius- és Pápai

Páriz-szövegekben a T-R-tagolás dominánsabb a tartalmi-logikai kapcsolásnál, így azokban hasztalan keresett volna konstrukciótípusokat.

Nem így azonban fordítva. A szövegmondat aktuális tagoltsága általános vetülete a beépítettségnek, vagyis az aktuális tagolás nem csupán a logikailag semleges leírásokban-elbeszélésekben érvényesül, hanem az intellektuális (polemikus, érvelő stb.) műfajokban is. Általánosítva így:

Téma: Réma:

...Ez { *azonban* nem felel meg a követelményeknek.”
ugyanis
tehát

A következőkben ezt a vonatkozást vizsgáljuk meg közelebbről. Ami a fenti sémán *Ez*, vagyis téma, az a megelőző részlet végén állva réma volt. A tartalmi-logikai kapcsolás világos kifejeződésének gyakran előfeltétele ez a sorrendi felállás: a réma szerepű információnak kell mondatrészként, illetőleg tagmondatként az előző mondat egész végére kerülnie. Úgy is mondhatjuk, hogy a mondat egész végén álló réma által épül be a mondat egész a mondat fölötti szövegegységbe, a konstrukció-típusba.

a/ típus: Az utolsó, réma szerepű tagmondat *magyarázó* (megokoló, kifejtő) folytatás előtagja (a magyarázó viszonyfajta általános jele: \rightarrow):

[(2/t) — ((h\2) ← 3)]: „1Micsoda mesterséget választottam — micsoda mesterségre választattam. 2Mindenfajta munkás több-kevesebb idő alatt megtanulhatja, hogyan kell elkészíteni egy munkadarabot; minél többet gyakorolja, annál biztonságosabban és *annál rövidebb idő alatt fogja elkészíteni*. 3Mert lényegében mindig ugyanazt csinálja, ugyanazokból az anyagokból, ugyanazokkal az eszközökkel.” (Somlyó, 189)

[(h\1) ← 2]: „1Ha szépirodalom és kritika ellentétéről, sőt szembenállásáról olvasok, *értetlenül csóválom a fejem*. 2Hiszen egymásra utaltságuk nyilvánvaló. 3Író társak vagyunk, mert mindenféle alkotás elsősorban gondolkodói folyamat, és csak a végtermék formája más írónál és kritikusknál, amikor is elválnak egymástól a művészi megjelenítés, teremtés és teoretikus értékelés, elemzés.” (Gáll István NSZ 81. X. 4.)

[(1 a 1/t) ← (2/a)]: „1Az, ami nem fejezhető ki világosan, *nem is érdemli meg, hogy kifejezzék*. 2Az ilyesmiről *tudniillik* előbb-utóbb kiderül, hogy csacsiság.” (Kosztolányi, 169)

[(a\1) ← (2 ← (3 éa 3))]: „1Ami minden tekintetben *megfelel az ész követelményeinek, az nem mindig felel meg az élet követelményeinek*. 2Maga az élet *tudniillik* egyáltalán nem racionális. 3Egész folyamata, ahogy véletlenül születünk, véletlenül élünk és véletlenül meghalunk, irracionális.” (Kosztolányi, 97)

[₁1 ← ₂2]:* „1Nem Szarka István volt ennek a sok bajnak az oka, ő szerette volna, ha rend van a csapatban, de hát nem bírt rendet teremteni, mert neki elég, ha a

* Az 1-es és a 2-es előtti x:₁1 ← ₂2] azt jelzi, hogy e két mondat elemzetlenül, globálisan szimbolizálódik.

munkát vezeti, a munkán kívüli dolgokkal *nem törődhetik*. 2Hiszen akkor ott kellene lennie éjjel-nappal a munkások között, márpedig neki volt lakása, mert túl az eleki állomáson egy őrházban lakott. 3Azonkívül meg a faluban háza van, s ha majd a szolgálatot félbehagyja, hazaköltözik oda.” (Veres, 1015)

[(x\1-2)← 3]: „1Ha a kritikus megszokta, hogy fantáziacímeket ír a kritikája fölé, olyanokat, amelyek valamiképpen kifejezik a filmet, de a hozzá való viszonyulását is, és most egyszerre elakad, mert már a negyedik címlehetőséget veti el elégedetlenül — akkor *valami nincs rendjén*. 2Vagy a filmmel, vagy az ő felfogóképességével. 3Hiszen ez azt jelenti, hogy a kritikus egyvalamit vagy több valamit nem ért a bemutatott műből.” (Sumonyi Zoltán ÉI 82. IV. 2.)

[(2) ← (3 ← 4 h → ← h 4/j)]: „1A természettudomány fejlődése egy új embertípus megjelenéséhez van kötve: Galilei ennek az ősbibb, játékosabb, Descarte a rigorózusabb, logikusabb képviselője a tudományban, a vulgárisabb Voltaire — a tudományban s művészetben. 2A »vulgáris« itt *viszonylagos*. 3Mert ez az ember alapján előkelő, sőt kivételes. 4Mert arra, hogy kételkedjen s lázasan alkosson, foglalkozását játékként üzze, s mégis halálos komolyan vegye, hiteket utasítson el s alapján mégis higgyen, az embereket csúfondárosan nézze s mégis szeresse s értük éljen: csak előkelő ember lehet képes, akinek a kiábrándulás tragikus iskoláján átesnie mintegy a vérében van.” (Németh 1980. 358)

A fenti példákban kötőszó jelölte a magyarázó kapcsolást, a következőkben ez a viszony jelöletlen marad. A részek tartalmi-logikai összetartozása ugyanis néha olyan erős, hogy a kötőszó kitétele bántóan didaktikus lenne:

„3...felteszek egy kérdést, mintegy ellenőrzésül:

–Nem fázik a lábatok, gyerekek?

Majdnem belepirulok; [ugyanis, tudniillik, hiszen, mert] a kérdést én már nem is feleslegesnek, hanem frivolnak érzem.” (Illyés 1976. 386)

Kell itt kötőszóval jelölni, hogy a *Majdnem belepirulok szegmentum* egy egységes történés okozati mozzanatáról tudósít? Ha valamiről állítom, hogy *felesleges*, és folytatom a közlést, nagy valószínűséggel az állítás megokolása következik. Ezt látjuk az Illyés-idézet előzményében:

[(1/j) ↔ ((1 h 1) ← 2)]: „1Lehet beszélni a faluvizsgálókról s főleg a módról, ahogy a közvélemény fogadta őket, de hogy ezt a munkátők végezték el, arról a beszéd is *felesleges*. 2Elég alapos munkát végeztek. 3Mégis felteszek egy kérdést...”

További példák:

[(a₁/h₂) — (a₁)]\1←(2)]: „1Aki arra született, hogy nézzen, akit esküje kötött őrhelyéhez, az *nem panaszkodhat*. 2A világ csakugyan szép volt, minden válságával és minden szörnyűségével együtt.” (Bálint, 441)

[(3 — 4) → ← ((5 a 5) ← 6)]: „1Én még Párizsban vettem neki [a feleségemnek] egy szép kis írólámpát, s ez sokáig vadonatúj volt. 2S most egyszerre kezdett megtelni az ítatása, történetesen épp akkor. 3Tehát mégiscsak levelez. 4Nézzük hát ezt. 5Viszont, hogy az anyjának olyan sokat írna, *nem látszott valószínűnek*. 6Nem szerette az anyját.” (Füst, 206)

[(1 — 1)←(2/éa) ← ((3 — 3) — (3/h))]: „1Le-lecsukló pillákkal ültünk a professzor körül : felesége, feleségem (akkor menyasszonyom), öcsém, Szilágyi János György,

Dobrovits Aladár, Dömötör Tekla és még jónéhányan, és *Szerb Antalt irigyeltük*. 2Ő volt az egyetlen, aki nyugodtan szunyókálhatott. 3Először is szemüveges volt, és az olykor a lehunytt szem fölött is tudott éberem csillogni, másodszer pedig sem a hitvesi tapintat (mint Kerényinét), sem a közvetlen tanítványi tiszteletadás (mint bennünket) nem kötelezte arra, hogy csatát vívjon az elhatalmasodó álmosággal szemben. 4Mi viszont mind birkóztunk az eleinte nem kellemetlen, de épp e birkózás folytán már-már az ájulásig növekvő hegymászás-szerzete fáradtsággal. 5De nem volt kegyelem. 6A professzor egy csöppet sem volt fáradt.” (Devecseri, 538)

Az előző szövegrészeket kiemelt szegmentumai logikai-szemantikai összetartozásuk révén kívánták a megokolást; az alábbiakban ezt a konstrukcionális helyzetet implikálja. A tételmondatként előre vetett általánosítás ugyanis helyzetéből következően feltételezi a magyarázó folytatást (megokolást vagy kifejtést) :

$[(h \setminus 1) \leftarrow (2 \leftarrow (2 \leftarrow (3 \vee 3)))]$: „1...hogya nyelvújítás kora még nem fejeződött be, arról épp a nyelvtisztító könyvek tanúskodnak.

2Legtöbbjük mintha Kazinczy korában íródott volna: egyhuzamban alig olvasható. 3Vagy vége-hosszatlan nyelvtani fejtegetést közölnek, vagy szótárszerűen sorolják föl a magyartalanságokat...” (Illyés 1975. 635)

$[(t_1/h_2) \setminus 1] \leftarrow (2 \setminus j) \rightarrow \leftarrow (3 \leftarrow 3)$: „1Hogya úgy érzem, írnom kell a könyvről, azt dicséretnek veheti a szerző. 2Efféle különködő elmefuttatás, mely évszázados fejlődést ítél el egy korszerűen fogant s bizonyításra alig alkalmas ötlet vagy tétel kedvéért, voltaképp egyetlen szót sem érdemelne. 3Ez a könyv azonban veszedelmes, mert hatni tud.” (Babits 1978. 605)

b/ típus: Az utolsó tagmondat *ellentéttel* kapcsolódó folytatás előtagja (szembeállítás: $\rightarrow \leftarrow$; elvárástörülés: $\rightarrow +$):

A viszony *szembeállító* jellege akkor egyértelmű, ha a szembeállított tagok egymáshoz közel, azonos konstrukcionális helyzetben állnak. Az alábbi újságcikkből ezt láthatjuk:

$[(1/j) - (1 \leftarrow 1)] - 1 \rightarrow \leftarrow [(2/j) \rightarrow 2]$: „1A tartási szerződés rendszerint gyökeresen ellentétes érdekek szülte kényszeregyezés, amiben nincs sok köszönet, ráadásul erkölcstelen is, hiszen az egyik fél a másik halálára spekulál — *így vélekedik az ellenzők népes tábora*. 2A pártolók szerint *viszont* jogilag szabályozott, társadalmilag szükséges intézményről van szó, amely szociális gond enyhítését szolgálja, fenntartása tehát, legalábbis átmenetileg, indokolt.” (NSZ 81. X. 4.)

További példák:

$[(a_1/h_2) \setminus 1] - ((a_1/mg_2) \setminus 2) \rightarrow \leftarrow [3 a - a 3]$: „1Hogya magyar irodalmat azért szeressük, mert a mienk, a nacionalizmus pályáskorának volt jelgéje. 2Hogya nagynak tartjuk, holott nem az, hóbörgő korának túlzása. 3Az *azonban*, hogy elért eredményeit ne lássuk, sőt letagadjuk, lehetőségeit kishitűen feladjuk: az életosztón csödj. 4A nyilvánvaló legyűrése egy izgatóbb folyóirattal, megkétszerezett olvasóközönsséggel: azt jelentené, hogya világba belekápráztván írók és olvasók megtalálták meglevő lehetőségeinkhez a hitet.” (Németh 1973. 2. k. 481)

$[[1 a_1/j_2 1] \rightarrow \leftarrow [(2/(t_1/h_2)) - (2/t)]]$: „1Az, hogya magyar írók — gondoljunk a szociográfus irodalomra — olyan problémákkal is küszködtek, melyek másutt nem esnek az irodalom körébe: kétségtelen. 2Az *azonban* nemcsak azt jelenti, hogya

irodalmunk úgy nemzeti, hogy kisszerűen praktikus, azt is, hogy tartalma s méltósága másutt már elapadt forrásokból táplálkozhat.” (Németh 1973. 2. k. 480)

[[$(3 - 3) \rightarrow 3) \rightarrow \leftarrow (4/h)$]: „1Érdekes könyv jelent meg a közelmúltban Lassuló idő címmel. 2Egy matematikai közgazdász, Bródy András tömörítette néhány nyomdai ívnyi terjedelemben több évtizedes kutatómunkájának, hazai és külföldi oktató tevékenységének, tanulmányútjainak sok tapasztalatát és eredményét. 3Matematikus se, közgazdász se vagyok — még kevésbé e kettő együtt –, tehát a műnek nemhogy kritikájára, de még méltatására sem érzem illetékesnek magam. 4Azon *viszont* készséggel elgondolkoztam a szerző nyomán, hogy nem értelmezzük-e túlságosan szűken például az értéktermelést?” (Cserhalmi I. NSZ 83. VI. 12.)

Az *elvárástörő* ellentét is akkor a legtisztább, ha az előtag közel kerül az utótaghoz:

[[$(t_1 - t_1 \setminus F) \leftrightarrow (F / (t_1 \leftarrow (t_1 - (t_1 / h_2))))$]]: „...még hasznóm is lehet ebből a régi kacatjaimban turkálásból, talán írhatok is valamit róla, gondolom hirtelen, *de* éppoly hirtelen már azt is, hogy mégse, hiszen ez se megíratlan »téma«, hányan írtak már arról, mi minden gyűlt össze asztalfiókjukban.” (Zelk, 295)

[[$(3 \leftarrow 3) \leftrightarrow (4 \ 4 \ 4)$]]: „1Az öreg Toldi, bár ifjú költő alkotása, sokkal szubjektívebb hatású alak, mint a fiatal. 2S ha már a fiatalban megvolt bizonyos arisztokrata büszkeség és ingerlékenység: az öregnek épp ezek lesznek fővonásai. 3Arany mintha rátalált volna saját érzéseinek bizonyos arisztokratizmusára, s ennek a demokrata korral való ellentétességére: a Toldi estéjében épp egy ilyen ellentétességet tesz a történet fő rugójává. 4Csakhogy — és ez még mindig jellemző az ifjú Aranyra — az ellentétet tragikusnak érzi, az arisztokratikus érzésvilágot rossznak, elavultnak, s minden rokonszenvei ellen a kornak fogja pártját: ezért kell Toldinak neveltségessé válnia, s ezért lett az öreg Toldi, minden rokonszenveségével, nagyszerűségével is, a csökönő kultúra- és haladásellenességnek kinevetett szimbólumává.” (Babits 1977. 51)

A feltételes alárendelés közismerten olyan kapcsolásfajta, amely szereti megelőzni főmondatát. Ha követi azt, akkor folytatásának szolgál megfelelő előzményül, mint például az alábbi két újságcikk-részletben. A tagmondat-sorrenddel az első mondat épül be az *elvárástörő* ellentét (s a konstrukciótípus) előtagjául:

„1A fenti eset egy kurta szót sem érdemelne, *ha* egyedi eset volna. 2*Am* nem az. 3Mind gyakoribbak az olyan hírverések, amelyek túlélnek a kínálatot, vagy eleve sem voltak összhangban vele.” (NSZ X. 22.)

Ábrázolva: [[$(1/(f)) \leftrightarrow (2 \leftarrow (3/(j \vee j)))$]]

„1Nyilván semmi baj nem történik, *ha* a feleségem nem mossa fel odahaza a bejárat előtti teraszt, vagy *ha* nem jön a postás. 2*De* jött, mégpedig akkor, amikor a felmosott rész még nem száradt meg.” (DM 82. I. 10.)

Ábrázolva: [[$1/(h \vee h) \leftrightarrow (2 - (2/h))$]]

A *kizáró* ellentét (jele \neq) viszonyított tagmondatok sorrendjén is a mondatba építő szerepet tanulmányozhatjuk. A tipikus *nem-hanem*-sorrend második tagjába az az információrészlet kerül, amelyhez a folytatás kapcsolódik — legtöbbször magyarázatként:

[[$(1 \neq (1/a)) \leftarrow (2 \ f \ 2) - (2 \ f \ 2) - [3 \rightarrow \leftarrow 3]$]]: „1A baj Vásárhely *nem* a

műveletlenség volt, *hanem* hogy a meglévő műveltséggel nem lehetett mit kezdeni. 2A jólét, ha nem tudják nemes igényekkel ellensúlyozni, elrohasztja az embert, a műveltség, a szellemi kiválóság, ha a társadalom nem foglalkoztatja kellően, önmaga ellen fordul, különcséggé válik. 3Vásárhelyen az első baj nem fenyegette az értelmiséget; a második annál inkább.” (Németh 1961. 372)

Az alábbi részletben két helyen is szerepel a kizáró ellentétes kapcsolás. Először tipikus tagmondat-sorrenddel: így okolja meg legtermészetesebben az elvárástörő ellentétet; másodsor az állító rész áll elől: az *ez* anaforikus névmás erről a helyről hozza tovább a témát:

[(3) ← (3 ≠ (3/(h₁ — (h₁ h₂ h₁))) — (4 ≠ 4)): „1Ma reggel gondoltam egyet, s átmentem a túlsó járdára, hogy végre az arcukba nézhessek, hogy néhány szavukat elkapjam. 2De hiába. 3Nem szólnak ők egymáshoz, a szót sem, csak az emberközölt kívánják, s azt is úgy, hogy csapatban lehessenek, hogy ujjakkal, mintha kapaszkodnának valamibe, a korszó fülét megmarkolhassák. 4Mintha csak *ez* volna fontos számukra, a csapatba verődés, a korszó fülének markolása, s *nem* az ital keserű íze.” (Zelk, 119)

A tagmondat-sorrend mondatbeépítő szerepére leginkább akkor figyelünk fel, ha a tipikus *nem-hanem*-sorrend helyett a *hanem, nem* tagolásban kapjuk a kizáró ellentétet: erre több példát is bemutatunk:

[(1 ≠ 1) ← (2 → ← 2 é_a/j₂2)): „1Csak a nyelv szellemében való áhítatos beolvadás segíthet bennünket munkánkban és nem a szótárak. 2A szótárak szavai egy vagy tíz esetre vonatkoznak, *de* a nyelv, mely oly tág és rugalmas, mint maga az élet, minden pillanatban ezer és ezer új helyzetet és lehetőségeket teremt.” (Kosztolányi, 147)

[(1 ≠ 1) ← (mg\2/((j₁/h₂) — j₁)) → (3 — 4)): „1Az irodalmi nemzedék egyének csoportja, s nem homogén tömeg. 2Ha a közös történeti élmények valamely kapcsot formálnak is a kortársak között: vannak más kapcsok, melyek az egyeseket olykor szorosabban fűzik előzőikhez, mint kortársaikhoz, s keresztmetszet helyett az irodalmat hosszmeteszét irányában tagolják. 3Nekem sem lehetett hát célom e cikkekben az ifjabb generációt együtt és sommásan megítélni. 4Annál kevésbé elítélni.” (Babits 1978. 480)

[(1 ≠ 1) ← ((2/á) ← ((3/t) ← (3 ≠ 3)) ↔ (3 → 3)): „1Egy kifejezés jogosságát mindig inkább a lélektani és nyelv szokás szabja meg, nem az értelem. 2A nyelv olyan rendszer, melyben sok örület van, sok törvényesített, emberies örület. 3Valójában esztelenség azt állítani, hogy semmim sincs, mert valamim nincs (és nem semmim), mégis az előbbi a helyes, mert így szoktuk mondani. 4A francia közeledik valamitől (és nem valamihez). 5Az angol a havat mély-nek látja (és *nem* magas-nak), mi pedig két emberről szólunk (és nem két emberekről). 6Következetlen, szeszélyes gyermekek módjára beszélünk és írunk, helyesen-helytelenül, s az vét a nyelv szelleme — minden nyelv szelleme — ellen, aki benne a föltétlen ésszerűségnek akar érvényt szerezni.” (Kosztolányi, 157)

c/ típus: Az utolsó tagmondat *következtető* folytatás előtagja:

[[1] → [(2/t₁ h₂ t₁)) — 3]] : „1Anyanyelvül kaptam e nyelvet. 2Elvártam volna, hogy miként apámtól a vért, ezt is egészséges állapotban kapjam. 3Ne kelljen még ezzel is bibelődnom.” (Illyés 1975. 2. k. 633)

d/ típus: Az utolsó tagmondat *kapcsolatos* folytatás előtagja:

{[F(é₁ ↔(é₁/h₂)) F] — [F/(h — h)]} : „Ignotus — ki több mint két évtizeden át volt a Nyugat főszerkesztője, de már egy évtizedénél több annak is, hogy nem tartózkodik köztünk — felolvasást tartott a Nyugat útjáról, s *ebben* keserű szemrehányást tett azoknak, kik távollétében kezükbe ragadták az árván maradt zászlót, s Fenyő Miksával, a Nyugat régi tulajdonosával társulva és egyetértésben magukra vállalták a folyóirat vezetését és irányítását...” (Babits 1977. 98)

E Babits-idézetnek fő témánkon kívüli tanulságai is vannak. Egyik az, hogy nemcsak a logikailag markáns viszonyfajták érdekében tagolódik „aktuális” sorrenddel a konstrukció előtagja, hanem az ilyen szempontból közömbös kapcsolatos viszonyfajta miatt is — érdemes tehát a bevezetésben említett műfaji érvet alaposan átgondolni. A másik tanulság a mondatszerkezettel függ össze: az ún. tagmondat-közbeékelődés az aktuális tagolás megjelenési formájaként a tartalmi-logikai kapcsolás következménye, végső soron tehát a szövegkonstrukciós formáé. A „szövegmondat” (KÁROLY 1980–1981) a „szövegkonstrukció” függvényében áll, s hogy ez mennyire így van, arról legjobban az értelmezési hibák győznek meg bennünket.

Az alábbi Kolozsvári Grandpierre-idézet második mondatának kezdetét hajlamosak volnánk beépítettségétől függetlenül hangsúlyozni: 2Befelé repültem, mint a sirály..., holott ez a szegmentum egy magyarázó konstrukció szembeállító utótagjának kezdéseként csak így hangsúlyozható: 2Befelé repültem, mint a sirály...3Kifelé menet [vizont]...

A konstrukciótípus tehát:

{1 ← [2 →← 3]} , részletezve:
{h\1/t}← {[2 ← (2 — 2 h 2/j)] →← [3 — ((3/h) — (4 — (4/j))]}:

„1Ahowy visszatekinttem a tengerre, megérttem, mi történt. 2Befelé repültem, mint a sirály, mert a szél a nyílt tenger felől hajtotta a hullámokat szemben velem, s ahogy egyre-másra elhaladtak mellettem, azt az érzést keltették, hogy valósággal repülök. 3Kifelé menet ugyanaz a szél a hullámokat ugyanolyan ütemben terelte a part felé, sokkal gyorsabban, mint ahogy én úsztam. 4Nem tudtam lépést tartani velük, ebből fakadt az a rémitő benyomás, hogy a tenger magába szív.” (Kolozsvári Grandpierre, 494)

Van-e általánosítható tanulsága az egyes részkövetkeztetéseknek? Kutatás-módszertani szempontból mindenképpen van. A szerkezetet (= a megszerkesztettséget) nemcsak a szövegmondat esetében ajánlatos a beszerkesztettség függvényében vizsgálni, hanem a rendszermondatot is a konstrukciótípusok rendszerének vetületében, azaz egy meghatározott elvi konstrukciótípus komponenseként. Ebben az esetben az elméletileg vizsgált rendszermondat nem szabad kontextusban van, nincs kiszolgáltva a kutató szubjektív kompetenciájának, s így nem kell „tesztelni” az elképzelt változatok objektivitásának mértékét.

Irodalom

- BÁNRETI ZOLTÁN: A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról. NytudÉrt. 117. sz. 1983.
 BÉKÉSI IMRE: A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében. In: Rácz-Szathmári 15–30.
 DEME LÁSZLÓ: Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata. Akadémia K., 1971.
 DEME LÁSZLÓ: A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője. In: Rácz-Szathmári 31–60.
 DEZSŐ LÁSZLÓ: Szórend és mondathangsúly. Ált. Nyelv. Tan. V., 79–121. 1967.
 DEZSŐ LÁSZLÓ-SZÉPE GYÖRGY: Adatok a topic-comment problémához. NyK, LIX,365–388. 1967.
 HUSZÁR ÁGNES: A predikatív viszony szintaktikai kategóriái. NytudÉrt. 101. sz. 1979.
 KABÁN ANNAMÁRIA: Bekezdéstípusok szövegszerkezeti sajátosságai Apáczai, Melius és Pápai Páriz műveiben, In: Szabó Zoltán 266–281.
 KÁROLY SÁNDOR: Mondat és megnyilatkozás (Sentence and utterance). NéprNytud. XXIV–XXV, 49–64. 1980–1981.
 É. KISS KATALIN: A magyar mondat szerkezet generatív leírása. NytudÉrt. 116. sz. 1983.
 KLAUDY KINGA: Fordítás és aktuális tagolás. Kandidátusi értekezés. Kézirat. 1980.
 RÁCZ ENDRE-SZATHMÁRI. ISTVÁN [szerk] : Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből. Tankönyvkiadó V., 1983.
 SZABÓ ZOLTÁN [szerk]: Irodalomtudományi és stilsztikai tanulmányok. Kriterion K., Bukarest, 1984.

Az idézett művek jegyzéke

- Babits 1977 = Babits Mihály: Arcképek és tanulmányok. Szépirodalmi K., Budapest
 Babits 1978 = Babits Mihály: Esszék, tanulmányok I–II. Szépirodalmi K., Budapest
 Bálint = Bálint György: A toronyór visszapillant I–II. Magvető K., Budapest, 1966.
 Devecseri = Devecseri Gábor: Lágymányosi istenek. Szépirodalmi K., Budapest, 1975.
 Füst = Füst Milán: A feleségem története. Magvető K., Budapest, 1968.
 Illyés 1975 = Illyés Gyula: Iránytűvel I–II. Szépirodalmi K., Budapest
 Illyés 1976 = Illyés Gyula: Itt élned kell I–II. Szépirodalmi K., Budapest
 Kolozsvári Grandpierre = Kolozsvári Grandpierre Emil: Az utolsó hullám. Magvető K., Budapest, 1973.
 Kosztolányi = Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek. Szépirodalmi K., Budapest, 1971.
 Németh 1961 = Németh László: Sajakodi esték. Magvető K., 1961.
 Németh 1973 = Németh László: Európai utas. Magvető és Szépirodalmi K., Budapest
 Németh 1980 = Németh László: Utolsó széttekintés. Magvető és Szépirodalmi K., Budapest
 Somlyó = Szerelöszönyeg. Szépirodalmi K., Budapest, 1980.
 Veres = Veres Péter: Válogatott művei. Szépirodalmi K., Budapest, 1979.
 Zelk = Zelk Zoltán: Féktávolságok belül. Szépirodalmi K., Budapest, 1973.

Heti- és napilapok rövidítései:

- ÉI = Élet és Irodalom
 NSZ = Népszabadság
 DM = Délmagyarország

DIE AKTUELLE GLIEDERUNG UND DIE KOORDINATIVE VERBINDUNG

von

IMRE BÉKÉSI

Der Verfasser untersucht die zwei Hauptmerkmale der Einbettung der Sätze: ihre aktuelle Gliederung und ihre koordinativen Verbindungen. Er kommt zur Schlußfolgerung, dass diese Hauptmerkmale miteinander im Zusammenhang stehen. Die neue Information kommt an das Ende des Satzes, um dort als entsprechendes Antezedens zu der adversativen, kausalen, konsekutiven usw. Verbindung des folgenden Satzes zu dienen, d. h., um ihren eigenen Satz dadurch in die über den Satz stehende Texteinheit, in den von den koordinativen Verbindungen gebildeten Konstruktionstyp einzubauen (vgl. BÉKÉSI, I.: Bestands- und Gebrauchsebene des Konstruktionstypus. In: Heydrich, W. — Petőfi, S. J.: [Hg.]: Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten. Hamburg. Buske, 1986./.

Erklärung der gebrauchten Zeichen:

Die einzelnen koordinativen Verbindungsformen:

- ← : nämlich
- : also
- ↔ : jedoch
- ← : aber
- ≠ : nicht ... sondern
- z.B. a₁ : Subjektsatz in der ersten Stufe der Subordination
- ∨ : Subordination
- ┌ a ─┐ : eingebetteter Satz
- 1,2,3 usw. Nummer der einzelnen Sätze des Textes